ИВАН ВАЗОВ КАТО УЧИТЕЛ

от
ЦВ. МИНКОВ

Думата съвсем не е за учителствуването на Вазова в някогашния Мустафа паша, днес Свиленград. Младият Вазов е оставил хубави спомени у своите ученици колкото с вещината на преподаването, толкова и с дружеското си, истинско наставническо отношение към тях и с ония патриотически внушения, които обстоятелствата са налагали.

Думата е за онова широко въздействие върху млади и стари, което неговото творчество е упражнявало върху съвременниците и особено върху потомството. Това неотразимо въздействие, което прави поезията плодотворен фактор в умствения и обществен развой на народа.

По характера и обема на своето дело Вазов е изключително явление в нашата литература. Неговите песни и прози са синтеза на възрожденските завети, в които от една страна преобладава демократическото начало, а от друга страна — борческата традиция. С многостранната си проява във всичките области на поезията и с изобилната си продуктивност той хвърля сянка върху всички български писатели. В културното наследство на нашия народ той заема едно от първите места с гигантския ръст на съзададеното от него в лириката, епоса, драмата и публицистиката.

Той доразвива поезията като най-значителен дял в духовната ни култура и затвърдява оня народнически елемент, който я изтръгва из тесните рамки на самозадоволяващо се изкуство, за да я постави в служба на народа, на висшите нужди на времето. За да изпълни тази задача, той е изпълнен не само от дълбока, беззаветна любов към народа, но притежава талант, сила и вдъхновение на голям творец. Ние се удивляваме на неговата творческа плодовитост, ако и проявена в течение на половина век, на неговото трудолюбие и гражданска дисциплинираност, която му налага да бъде неизменно отзивчив към живота, към съдбата на народа. В това отношение той е действително типически възроден — с волята, идеализма и родолюбието си.

Когато то четем, ние имаме възможност да проследим най-важните етапи на близкото минало от революционно-освободителните борби до първата световна война включително, да надникнем в провинциалния и емигрантски живот преди освобождението, да проследим болезнените за народа преобразувания на обществената действителност и бита в селото, града и столицата в условията на свободния живот, да почувствуваме злощещия лъх на феодализма от средновековна България, да пропътуваме заедно с оня някои от най-хубавите кътове на родната земя и да се [illegible] вълнението на народа си [illegible] дъжение на петдесет години. От това гледище творчеството на Вазова носи чертите на своеобразен енциклопедизъм, най-съществената му особеност, която обуславя познавателната му и възпитателна стойност.

Вазов е велик национален писател, чието дело е наситено богато с общочовешки и социални елементи. То просмуква нашето съзнание от първата школска година до последната и следователно наслоява в него своите ценности, които влияят върху ни като българи, граждани и хора. Защото само организираното, планомерно и съзнателно усвояване на художественото творчество дава трайни и положителни резултати. Разбира се, неправилният методологически подстъп към творчеството на Вазова, потрепчата му и едностранчива оценка като писател и неуменето на миозина учители в различните училищни степени са изопачили истинския творчески образ в съзнанието на младежта. Още не са изчезнали известни предразсъдъци към Вазова като тоя, че той е предимно поет-патриот или като тоя, че той не е качествено издържан белетрист.

А Вазов е неуморен и неизтощим учител. Не може да се отрече заслугата му към неговите съвременници да засили, затвърди и разшири интереса към литературата, смятана и до днес от куатурните еснафи за нещо излишно, губивремско, несериозно и дори опасно. Вазов е направил най-много от всички наши писатели да се развие у нас културният повик да се четат книги. Като подхвана, продължи и задълбочи творческата работа на П. Р. Славейков, Ботев и Каравелов в областта на литературния език, Вазов подпомогна да се развие езиковата култура у нас, най-слабото място и днес в духовния ни живот. Той създаде ред нови дани, внесе в литературния речник голяма част от словесната съкровищница на народа и в голяма степен подби влиянието на чуждите езици. Вазов пресъздаде и съвършенствува стиха с оная лекост, плавност и музикалност, която прави толкова популярна лирикат му. Той доразработи прозата, застъпена преди него главно от Каравелова и я наложи на читателите. А неговата проза е занимателна, съдържателна и едновременно достъпна. По този начин Вазов напълно демократизира формата и без да понижи литературата, широко я популяризира.

Художествена летопис на прежвените от поета епохи, творчеството му е богато и с образователно възпитателни елементи. Преди всичко, той разгръна пред читателите родната, близка тям действителност и ги улесни да я опознаят и разберат. Битът на селото и градеца преди освобождението, светът на селянина, еснафа, чорбаджията и интелигенцията, на турчина властник, заедно с неизбежните промени от една страна и многостранната трансформация на живота подир освобождението, са възсъздадени в типични прояви и образи и в лириката му, и в поемите му, и в белетристиката му. В средището на това богато възсъздаване стои народът. Вазов не е чужд на социалната диференциация и затова всякога противопоставя трудовия народ, на първо място селянина, а после занаятчията, на своите и чужди паразити и потисници.

Вазовата поезия е школа на гражданski добродетели. Трудът, доброто, дългът, честността, моралът, доблестта са реалните опори на гражданския живот за него. И в стихова и в проза той прави дидактически внушения, стреми се да популяризира и наложи гражданските добродетели като органическа съставка на съзнанието у читателя. Все така упорит и въторжен проповедник е Вазов като поет патриот. Малина като него са проповядвали такана пламенна любов към народа и неговите положителни качества, към родната земя, бита, езика, подвизните в борба за правда и свобода. Дори в мрачното средновековно минало той зири светли прояви и герои за назидание. Но Вазов е и социален поет. Дъбоко хуманен той искренно страда от неправдите и неравнини, славослови свободата. Най-после Вазов разкри прелестите на природата, преди всичко родната, на които посвети вдъхновени стихове и проза.

Но Вазов не е учител само на читателите. Той е учител и на писателите. Като създаде образност в лириката и епоса и затвърди реализма, заедно с това той даде пример за идейно-обществено осмисляне на тегото на унизените и онеправданите. Той вярва в победата на правдата и новещината, в напредъка и поетическото творчество, за служене на народа чрез художественото слово. Прав е Н. Райнов, който казва за Вазова: „От него са се учили всички наши писатели, па и някои покойници: Михалаки Георгиев, Стоян Михайловски, Антон Страшимиров, Алеко Константинов, Йордан Йовков и други".

ИВАН ВАЗОВ

НЕ СЕ ГАСИ ТУЙ ЩО НЕ ГАСНЕ

За нас е радост, слънце златно
В навъсен ден когато бляска,
Но лучът му грей по-приятно
През някоя тъмнична ряза.

Една звездица — и тя тоже
Моряка води сред морето,
Единична искра нявга може
Пожар да дигне до небето.

Огънът, в който Хус изчезна,
Огря вселената по-ясно,
В нощ мрачна, бурна и безвездна
Светкавицата грей ужасно.

Тирани, всуе се морите!
Не се гаси туй, що не гасне!
Лучата, що я днес гасите,
Тя на вулкан ще да порасне.

Тук всичко мре, изтлява, гние,
И тез що бдят, и тез що падат,
Престоли, царщини [illegible]
И червите, що вас [illegible]

Едната светлина е вечна —
Една във хаоса гражда[illegible]
Със нея тоя свят се [illegible]
Със нея няма да пропа[illegible].

Във мрачен гроб фърлен[illegible] нея —
Тя повеч блясък ще да [illegible]рсне,
Убийте я във Прометея —
Тя във Волтера ще въз[illegible]рсне.

И ако слънцето изчезне,
От тия небеса приветни,
То някой е ада ще да влезне,
Главня ще вземе, да ни [illegible]ветне.

ВАЗОВ И БЪЛГАРСКИТЕ СИМВОЛИСТИ

от
ИВАН РЯДОСЛАВОВ

Беше месец септември 1921 г. Наближаваше юбилейният ден на поета. По този повод редакцията на „Напред" под директорството на Ст. Михайловски беше влела почина да събере мнения и отзиви от някои писатели за литературното дело на юбиляра. Хрумнало на редактора на вестника, в който от време на време и аз сътрудничих, да се обърне и към мене и един ден ми се обади журналистът П. Керемедчиев, сега покойник, с молба да се отзова и аз на поканата. Разбира се, дадох най-охотно съгласието си, едно — да се изразя в почитта си към първия ми духовен наставник да добро и хубаво и второ, да използвам предлагания ми случай, да стана нараз на отношенията на „младите" тогава към най-енушителния представител на нашата литературна традиция, по който въпрос бяха вече натрупани не малко недоразумения, предубеждения и превратни тълкувания.

Какво бяло обаче, очудването на Вазова, когато се е научил за моето участие в тази юбилейна анкета. Как! — възкликнал той, — мнение от тях! „Али, че те не ме признават. Те ме отричат. И вие им давате възможност да направят това в самия юбилеен лист!" Въпреки уверенията на журналиста, че нищо подобно няма да се случи и че наопаки, доколкото нему му е известно, това ще подчертае още повече единодушието, с което българското общество и литература посрещат празника му, поетът не се разделил от съмненията си и го изпратил, клатейки глава.

Юбилейният брой на вестник „Напред" излезе и в него се появи моята бележка под надслов „Вазов и ние". Оценявайки голямото дело на заслужилия юбиляр, тя завършваше: „Вазов не може да бъде отричан. Може да бъде отричана — нека ни бъде позволено да употребим тази твърде избита, но напълно изразяваща мисълта ни дума — Вазовщината. Но който се бори срещу нея, не работи срещу заслужения култ към Вазов. Наопаки, той го затвърдява, защото само в контрастите нещата добиват по-ярко и по-изпъкнало отчитанията си. Вършейки своето дело, българските модернисти тласкат нашата литература към нови хоризонти и по този начин се издължават на своя далечен учител — един голям поет и сам символ на разностранност и творческа свежест". На дадената вечеря на поета, с която завършваше юбилейният ден, отговаряйки на поздравите и пожеланията ми, поетът отвърна: „Много, много съм заразван. Какво могат да кажат другарите, аз знаех. Как мислят младите, обаче, ето това ме интересуваше и затова толкова по-голяма е приятната ми изненада. Благодаря, благодаря." Тези думи ми прозвучаха топло и искренно, дошли да заличат огорчението, което някои от лагера на младите бяха ми причинили, увлечени в борба срещу миналото. С този случай, като че се подписваше формалното примирие между „младите" и него ще станалю няколко години по-рано, „стари". Защото фактически това бе когато Вазов, срещайки веднъж един от най-младите си колеги, покойният Теодор Траянов, беше го поканил на „едно шоколадче", нещо твърде рядко в нравите на Вазов, в тогавашното кафене България, за да му изрази възторга си от баладата му „Тайната на Струма".

Именно тогава: поетът беше разбрал и оценил поета. Иван Вазов, който имаше такъв усет как всичко тинно творческо и голямо в поезията, който намираше афинитет дори с Верлена и тъй фанатично обичаше хубавата българска реч, бе вече открил в младите, въпреки първоначалния си песимизъм към тях, своите достойни приемници. Моята бележка във вестник „Напред" изразяваше повече да подчертае извършения факт, отколкото да го установи.

Вазов в артистът Павел Елмазов, тогава ученик

— Внимавайте! — каза ми Вазов.

Излиза Стойчева. Публиката напрегната. А ние с Вазов до крайност. Преди да дойде фаталното място, Вазов пак става сред представлението. Бисок какъвто беше, можеше да си представите, как е изглеждал пред публиката.

— Къде? — питам го тихо.

— Чуствуваш, че ще се повтори тая глупост. Не мога изтрая. Искам да си излеза. Да не съм тука. Да не присъствуваш на позора си.

— Но тя няма да каже, че гълъбицата обича орела, а че обича гълъба. . .

—О-о-о —, това пък, само това да не каже. То е пък още по-глупаво. . . Не! Не! Само това да не каже! О, о! Гълъбицата обичала гълъба! Как го измислих!

Вазов седна.

Но Снежина вече задава фаталния въпрос. Вазов си запушва ушите.

А Стойчева отговаря. Но така вика, така вика, не с пръсти запушени уши да чуят, ами съвсем от рождение оглушели ще чуят. Собствено и Вазов не си бе запушил тъй хермитически уште, само тъй с върховете на пръстите си. . .

А Стойчева извика:

—Обичам го, както плахата гълъбица обича гордия орел! . .

Публиката изръкопляска силно и сърдечно.

А Вазов стана и презрително я изгледа. И пак си седна.

— Тая Стойчева! Как смее тя да изменява моята поправка? И пак това извика!

— Знаете, господин Вазов, заучи ли нещо някой актьор, страшно въчно е да се отучи от него. Ето, Иван Попов, сам той признава, че вижда една глупост в превода на Гоголевата драма, безсмислица, но от двадесет години я казва все така на сцената. А винаги се накавда да се поправи.

—Нищо, нищо. Аз само така. Но пък съм и доволен, че Стойчева не каза, че гълъбицата обичала гълъба. . . Слава Богу!

Както е известно, тогава от известни среди за Вазова се пишеше и говореше най-лошото, що е възможно да се каже не само против един поет, а и дори против един обикновен човек.

Че Вазов не бил никакъв поет, че имало тук таме някои сносни работи, но че не бил художник, че „Епопея на забравените" не било нищо друго, а само една сбирщина думи — без вкус и без логика. . Подигравах се с неговия „Раковски", който кипял като котел. С опъзчените на Шипка, за дето се сиели с трупове. Казваха, че нямал добър език и пр.

Пишеха се дори в големи списания статии, в които се казваше, че Вазов не бил поет, че нямал ни фантазия, ни благородство, че бил автор за фасулковите и пр.

И въобще беше онова време, за което аз пиша подробно в голямата си студия „Трагедията на един догматик". Времето на безплодния естетизъм.

Най-мрачен, най-сух, най-убийствен рационализъм и веризъм на теоретици, на догматици, на логици, на някои дори съвсем безварни хора, които обаче плашеха света със своите догми и теории. А най-опасното беше, че и ние, които тогава бяхме още невръстни, безгласни и роби, въпреки дълбокото ни чувство, че това е гадно, правехме се, че сме поддръжници на тия догми, теории, логики и бездария. . .

Вярвам, и аз от това гадно внушение съм бил заставен да направя на Вазова и тая идиотска забележка, че „плахата гълъбица не можела да обича гордия орел" и пр. и пр. шинчини рационализми и веризми, ухувания, размисли за поезия, които са смърт на всяка поезия.

И — просто от желание да кажа нещо интересно на Пенчо Славейков, разправях му цялата история с плахата гълъбица и с орела. . .

Пенчо Славейков не бе видял „Бориславъ". Нито беше чел драмата. Нито въобще я сматаше достойна да бъде хваната в ръка от него.

Но си записа тия работи с гълъбицата.

И ето го, след някой ден дръжа сказка в „Славянска беседа" върху българската поезия. Сказката му е напечатана вече.

И, както говореше, а Пенчо Славейков говореше много хубаво, току се нахвърли върху Вазова. Цялата публика се превиваше от смях, когато Пенчо Славейков коментираше крайно шинчино тая обич на плахата гълъбица към гордия орел. Как майсторски резонираше той! Колко живо и интересно навежлаше лесни примери, кой кога може и не може да обича!

Аз седях тъжен на предните столове. И ми идеше да си отрежа тоя мой език, че му казах тоя пример. Какъв грях направихме! И каква глупост!

И особено, когато Пенчо Славейков остави саркастичния тон и почна е дълбока сериозност на библейски пророк да се въмушава от такова глупости, особено от фасулковщите, които ръкоплескали на тия глупости. . .

Много ми беше мъчно. Срам ме бе от Вазов. Виж ме ти, си казвах, само за да си почеша езика, какво направих на Вазова, на истинския поет, на силния поет, на големия човек, на големия като дете писател...

И веднага след сказката отидох при Вазова. И му се изпъдвах. Той не загледа вцепенен, просто не ме слушаше, нито извиненията ми, нито изповедите ми. А ето тъй, както е на портрета сега, с полуотворени устни, вцепенен, изплашен. . . Не можеха да проговори.

— Слушайте ме, г. Вазов. Тъкмо сега разбрах, че Вие сте писали това най-хубаво. И че по-хубаво от тева, че плахата гълъбица обича гордия орел няма. Че тъкмо това е поезия; не сухата ми логика в театъра.

Не това, което казват бедните догматици без вродено чувство за истински поетичното. Разбира се, че плахата гълъбица ще обича и ще възвеличава и ще трепери през мигсъта за гордия орел. Именно то е и женската любов. Силният мъж, силно той привлича жената. Често тъкмо тоя, който я измъчва най-много. Както миозина са обичали тъкмо най-опасните и жестоки болове. От страха до любовта има само един иглен връх. Често човек не знае: любов ли е, страх ли е това, което изпитва. Страстна любов ли е или е омраза. Мразя те и безумно те обичам. Дори любовта става катастрофално силна, когато вече не се знае омраза ли е или е любов.

Вазов почна да ме слуша. Лицето му се разведри.

Аз продължих.

Ами какво общо има логиката с поезията, с любовта, с омразата?

Ако да се правеше поезия така по геометрическата метода, нямаше да има нищо на тоя свят от никоя поема, от никоя драма, от никоя музика и живопис. Той трябваше да бъде сметнат за най-долен поет. Че у него всичко е нелогично. За Елена страдат троянците, а пък не я връщат, за да се избавят от войната! Боговете всемощни са уж, могат всяка минута да хвръкнат гдето си искат, а пък си служат с хитрости против хората и в отношенията с хората. Ето още в началото на Илиадата Аполон — намясто да извърши само това, което иска неговият любимец, да освободи дъщерята на Хризес — прави такива дълги кестории. Аполон намясто просто да изтрови ахайците — избива ги един по един със стрели, и то със сребърни. Толкова труда си дава. Ами това? Намясто да си хвръкне от Олимп, той слиза бавно по планината и натоварен с лъкове и стрели. . .

И тъкмо за тия нелогични места човечеството от три хиляди години лудува за Омира. За това слизане на Аполона, което нашите рационалисти биха оплули и изчегъртали, само да би им паднал Омир в ръцете, тъкмо за такива, и особено това място, се пишат от Лесинговци цели трактати, за да се докаже силата на израза, голямината на поета и пр.

Ами, ако беше тая логика в поезията, тогава нито Омир нито Пушкин, нито Гете, най-малко Шекспир, биха били поети. . .

Че нали тъкмо за това е поезията, за да обезвредим логиката. Че поетът не е за да пише геометрии и аритметики, а за да докаже, че две и две не са винаги четири, а че понякой път са дори и милион. . .

Наистина аз говорех добре, тъй, такава сила бе ми дало въмушението ми от това използуване на думите ми против Вазова. И говорех вече не това, с което исках да бъда интересен на другите и да им давам материал, а това, което аз действително мислех и чуствувах. И което единствено бе смислът на всяка вяра, на всяко чувство, на всяка сила на въображението, на всяко творчество, на всички изкуства, а най-много на самата чудна, таинствена човешка сила у поета — тая творческа мощ, това, което е бяло, е и ще бъде во веки веков поезията. . .

Вазов не хвана за ръката, стисна я и безмълвно ми прости. . .

Вървят из Борисовата градина двама приятели. Единият е един чужденец, голям поет и крайно интелигентен човек и решителен и е, при и всичко, личност, другият е голям и нов български поет. Спират пред Вазовия паметник.

И чужденецът извиква:

„Колко голям поет ще да е бил Вазов, за да е написал тия два стиха, които са поставени на паметника му:

Станете, робове!
Аз не ща ярем!

Какво чувство за свобода! Каква в възторг от свободата! Каква голяма личност ще да е бил тоя ваш Вазов, продължи чуждият поет, за да напише тия само два стиха:

Ставайте, робове,
Аз не ща ярем!"

Поет не носи ярем! Всички роби трябва да станат, за да строшат ярема!